

EGY OSZTRÁK KASZAHÁMOR

1993. szeptember 2-12. között a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával alkalmam volt Ausztriában tanulmányutat tennem. Céлом volt, hogy az Osztrák Szabadtéri Múzeumot (Stübing) s a Stübingtől Gleisthalig húzódó völgyben, a Glein Alpések előterében a paraszti gazdaságokat tanulmányozzam. Pöttler Viktor Herbert által írt ismertető (*Führer druch das Österreichische Freilichtmuseum. Stübing, 1985*) az épületegységeket magas szinten, tudományos igényvel gazdasági funkciójukban mutatja be, s ezért a használati, a gazdasági eszközök tanulmányozására több napot fordíthattam. A Stübing környéki országúti táblák nemcsak az Osztrák Szabadtéri Múzeumra figyelmeztetnek, hanem a Deutschfeistritzben 1849-1984 között működő kaszaverő hámorra is, amelyet 1991-ben, mint múzeumot újra megnyitottak. Egy teljes napot szenteltem a kaszaverő tanulmányozására, amely hajdani munkájának magyar vonatkozásai is vannak.

A hámor olyan állapotban van, amint 1984-ben gazdasági és családi okok miatt abbahagyták benne a munkát. Minden szerszám, eszköz a maga helyén maradt, a vízzel hajtott vasverő kalapácsok működtethetők, s egy kiállítási teremben élénk tárul a kasza, a sarló és a szalmavágók készítésének, értékesítésének története, a tulajdonviszonyok s még sok egyéb.

Ausztriában a XV. századig a kasza- és sarlószükségletet a penge- és fegyverkovácsok elégítették ki. Ettől kezdve a kaszaverő hámorok önállósulnak. Stájerországban 1768-ban 34 kaszahámort írtak össze, s ebben az időtájban kezdődött el a stájer kaszaipar virágkora. 1841-ben Stájerországban 42 hámorban 1,410.000 kaszát és 381.000 sarlót, szalmavágót készítettek. A dolgozó hámorok száma 1889-ben huszonkettőre csökkent, viszont ezekben 2,8 millió kaszát vertek, de már jóval kevesebb sarlót és szalmavágót (142.000). A század végére a kaszaverő céhek is elvesztették jelentőségüket. A parasztság körében az 1930-as években megjelenő aratógépek tovább csökkentették a kaszahámorok jelentőségét. 1889-ben Deutschfeistritzben kb. 60.000 kasza készült, 1930 körül 40-50.000 s 1984-ben, amikor az üzem megszűnt 27.000-re becsülhető a készített kaszák száma.

A XVIII. század elején Deutschfeistritzben már működött sarlót, szeget s más kisebb eszközöket készítő hámor. A kaszaverőt 1849-ben egy Pachernegg

Johann nevű tapasztalt kovács alapította, s megkezdte a kaszagyártást. a hámorokból kikerülő kaszák fülére (*Hamme*) beleütötték a céh betűjelzését. A Deutschfeistritzben készült kaszákra – mivel a hámor az übelbachi céhhez tartozott – az ÜB betűjel került, de mindig feltüntették a hámorok mesterjegyét is, amelyek a vasverő munkájára, a minőségre figyelmeztették a kaszát vásárló parasztot. A mesterjegyek hasonlóságát a hámorok igyekeztek elkerülni. Gyakran beütötték a kaszába, sarlóba, szalmavágóba a tartományi jelzést is. A mesterjegyeket a hatóságoknál bejegyeztették, amelyhez fából készült pecsétnyomót használtak. Ez megegyezett a fém mesterjegy-nyomóval. A XIX. század végétől kezdték használni az ízléses, a kaszákra ragasztható nyomtatott, színes címkéket. A deutschfeistritzi hámorból kikerült kaszák egyik mesterjegye az ellipszisbe foglalt "magyar kard", amelyet 1876-ban Grazban regisztráltak. Ezt a mesterjegyet 1,2,3,12 csillaggal is beüthették a kaszába. Nyilvánvaló, hogy a "magyar kard" azzal magyarázható, hogy a hámorból sok kasza került a magyar piacra. Ismert deutschfeistritzi mesterjegy volt még a szív, a béka, a hársfaág, a három kard. A Stájerországból hazánkba elkerült kaszákat általában csak "gráci kaszáknak" nevezik. Hazai forrásaink említik pl. a krennhofi kaszákat, amelyek mesterjegye két kasza, két kutya, két horgony. Ismert stájer mesterjegyek még a hét csillag, a három kard, a három szőlőmetsző kés (Übelbach), a róka (Waldstein), az ugró szarvas (Einöd), a törrel átszúrt félhold (Rottenbach). A kiállított okmányok tájékoztatnak arról is, hogy a mesterjegyeket nemcsak a stájer hatóságoknál jegyeztették be, hanem pl. Prágában (1920) is. Úgy tűnik, hogy Csehország igen jó piaca lehetett az osztrák kaszáknak, mert cseh nyelvű címkét is ragasztottak a kaszákra. A mesterjegyek számontartása igen lényeges, mert ebből megállapítható, hogy a parasztság hol és honnan szerezte be aratóeszközét. Feldolgozásuk tartalmas tanulmányt kíván. Egyetemi hallgatók számára kiemelkedő szakdolgozati téma. A könighgrabeni völgyben beszéltem osztrák parasztokkal, akik szerint nemcsak a mesterjegyekből, hanem a penge csengéséből is meg lehetett állapítani a kasza, a sarló származási helyét, hámorát. A címkéken rendszerint az is olvasható, hogy a kasza vágóképes állapotban, élezzeten kerül forgalomba.

Deutschfeistritzből hordókba rakva tekintélyes mennyiségű kaszát szállítottak Schweizba, Olaszország északi részébe, Horvátországba, Magyarországra. Az osztrák kaszák hazai importjáról már a XVIII. századból tudunk. Az idős osztrák parasztok emlékezetében még él annak a hagyománya, hogy kaszakereskedők járták a Dunántúl vásárait, falvait. Különben az osztrák kaszák – a kívánt formában – éppen úgy elkerültek Európa és az Újvilág különböző államaiba, mint Dél-Ázsiába. A ragasztott címke országonként változott. Természetesen változott a kasza is. A két háború között a magyar kaszák márka-elnevezései jelzik, hogy új forrásai vannak a nélkülözhetetlen aratószerszámmak. Hódmezővásárhelyről a két szívjegyű (osztrák), a pisztoly, ágyúcső, Szent György, Rákóczi, Török, Japán, Arany kaszákat említi Kiss Lajos (Népr. Ért. 1926, 87). A Hegyközben ilyen a kaszák márka-elnevezése: Balaton, Somogy gyöngye, Isten áldása, Hangya stb. kasza (Balassa, *Földművelés a Hegyközben*, 137). A Bácskából róka és török ka-

szát említenek (Pénovátz, *A pacséri földművelés...* 93). Természetesen az ilyen címkéjű, jelű kaszák is készülhettek Ausztria hámoráiban, s a nagykereskedés révén magyar címkével kerültek forgalomba. Keresett kaszák voltak a mecenzéfi, a kabolapolyánai, vajdahunyadi, kudzsiri, később a szentgotthárdi kaszák. Az utóbbiak jele összetekeredett kígyó s mellette az 1350-es évszám. Ebben az időben létesült a gyáralapító valamelyik ősének az ausztriai hámor.

Deutschfeistritzben és másutt is szakértelmet, körültekintést igényelt a kaszához szükséges acél beszerzése és feldolgozása, amelynek minőségét a XV. századtól rendeletek írták elő. A kohókból kikerült szalag- vagy lécforma acélt hagyományos útvonalakon szállították a hámorokba. Az acélért a hámor tulajdonosa, a legtapasztaltabb kaszaverő szekerezett el. Magyarországra a Mura mentén került el a stájer acél, amelyet különböző célokra dolgoztak fel.

A kaszahámorokban igényes volt a munka. Az inasok (*Bub*) kiségitő tevékenységet végeztek (cipelték a vasat, a kaszát, a faszenet, vigyáztak a tűzre, kőszőrűkövet hajtottak stb.), s folyton figyelték az idősebbek munkáját. Ha az inas bizonyította ügyességét két év után már egyebet is tett-vett a hámorban. Három év elteltével szabadult fel. Ezzel belépett a segédek (*Knecht*) rendjébe, s formálhatta a kasza hegyét, részt vett a formázásban, a hevítés, a csiszolás munkájában. Amennyiben a segéd tovább kívánta magát képezni, hogy a hámorban, mint formázó, kalapáccsal dolgozó, irányító szakmunkás legyen, még további három évig kellett dolgoznia, s akkor mint rangos, hozzáértő szakember (*Standknecht*, *Essmeister*, *Hammerschmied*, *Abrichter*) állhatott társai elé. Általában csak néhány ilyen szakértő munkás dolgozott a hámorokban, mivel munkájukat a mester s annak fiai végezték el. A képzett, gyakorlatot szerzett szakemberek elmentek más területre dolgozni, saját hámort alapítottak vagy a mester családjába beházasodtak. Ezzel magyarázható, hogy gyakran a hámorok elnevezése évszázadokon át ugyanaz maradt.

A munkások a hámor gazdájánál laktak, s ott is étkeztek. Az említett szakértő munkások (*Standknecht*) saját lakórésszel rendelkeztek. Jobb volt az étkezésük, mint az inasoknak, naponta húst kaptak, s étkezéskor a mester családi asztalához ültek. Ünnepeken természetesen bővebb, változatosabb volt a táplálkozásuk. A tulajdonos sörrel, borral, pálinkával vendégelte meg őket. A házas férfiak szombaton hazajártak, és vasárnap este tértek vissza. Jakab napján (július 25.) védőszentjüket ünnepelték, s ilyenkor az inasok, segédek munkahelyet változtathattak. 1870 körül a patriarchális körülmények megváltoztak, mert elrendelték a munkások számára a kosztpénz fizetését.

Mondanom sem kell, hogy a muzeális emlékké nyilvánított hámorban a kalapácsok vízierő révén ma is munkába állíthatók, s a kaszaverés munkamenetét végigkísérhetjük. Meglepően sokféle szerszám (csipeszek, fogók, kalapácsok) kellett a kaszaveréshez. Ezek beszerzése nagy tapasztalatot igényelt. Kovácsoknál rendelték meg, de a hámorban is készülhettek. Talán nem túlzok, ha azt mondom, hogy "művészi" teljesítmény is az 530 gramm, kb. 40 cm hosszú lapos acélszalagból (*Bröckl*) kaszát formálni. Nagy gyakorlatot igényelt a kaszafül megformálása, s

a többszöri felizzítás megfelelő hőfokú és időtartamú elvégzése. Természetesen a hámorban minden korábban előállított kaszaforma megtalálható.

Az értékes ipari műemléket a Kulturverein Sensenwerk Deutschfeistritz gondozza.

Az egyik bécsi napilap (Die Presse, 1989. aug. 20.) kulturális mellékletéből tudom, hogy hasonló hámor-múzeum látható Linz közelében Micheldorfban. Az ottani tizennégy nyelvű címkegyűjtemény is bizonyítja, hogy az osztrák kasza a hámorokból elkerült a finn, az orosz, török, spanyol, szerb, horvát, görög stb. gazdák kezébe. I. Ferdinánd román király lovas képe is ott van a Stájerországból Romániába szállított kaszák címkéjén. *Gorbusát* is kalapáltak az osztrák hámorokban a szibériai oroszok részére. Természetesen lényeges különbségek voltak a kaszák között. Más formájú az északi német Heidék kaszája, mint a svájci, a belga kasza. Az osztrák kaszaverőknek személyesen ismerniük kellett a különböző népek munkamódját, hagyományát, ízlését.

A Stübingbe ellátogató magyar etnográfusnak tanulságos a 3-4 kilométernyi utat megtenni, mert a deutschfeistritzi hámor megismerése révén hazai kutatási látókörét tágíthatja, s jobban értékelheti a torockói vasverők munkáját, amelyet Jankó János könyve, Kós Károly tanulmánya és Gyallay Domokos *Vaskenyéren* c. regénye révén már korábról ismerünk.

Felhívom a figyelmet Dosedla H. C.-nek a kovácmesterség szerepéről írt tanulmányára (*Zur Rolle des Schmiedehandwerks in der bäuerlichen Gerätekultur zwischen Ostalpen und mittlerem Donauraum*. Terra Rustica II. 1984. 31-41.). A kitűnő osztrák etnográfus elmondja, hogy a mezőgazdasági gépesítés előtérbe lépése előtt, még századunk első felében is nagy szerepük volt a vándor kovácsoknak, a kis vasverőknek. Munkájuknak sokféle hasznát vették a stájer szórványtelepüléseken. A vándor kovácsok eljutottak a Duna-deltába, Odessza vidékére. Osztrák területen munkát kaptak a nagyszámú vasverőkben. De befogadták őket a parasztgazdaságokban is. Elvégezték a köszörülést, a rágesálók fogására csapdákat készítettek, embert és állatot gyógyítottak, humoros történeteket meséltek. Megjavították útjuk során a hántoló- és darálómalmokat. A tiltott halászathoz szigonyokat, csörgős pásztorbotokat, eketisztítót (ösztöke) készítettek. Árultak zsebkést, érvágót, ún. békanyúzót (bugylibicska), amelynek a pengéjébe a gonosz elhárítására csillagokat, félholdat ütöttek bele. Ide tartoznak a mi csillagos bicskáink is. A vándor kovácsok, a házaló kereskedők látták el a búcsújáró helyeket (Mariazell) vasból formált fogadalmi tárgyakkal. A kis vashámorokban soproni, balatoni, pécsi, debreceni formára kapákat vertek. A vándor kovácsoknak és a stájer hámoroknak nagy szerepe volt az ekejavítások és ekeújítások terén. A vándor kovácsoknak nehéz szerszámaikkal lehetetlen volt a hosszú utakat megtenni. Ezért osztrák területen útközben berendezett műhelyek álltak rendelkezésükre. Ellátták őket a gazdák élelemmel, hálóhelyük volt az istállóban vagy a pajtában. Szívesen látták őket télidőben is, amikor más vándorok nem keresték fel a tanyaszerűen szétszórt hegyi településeket.

IRODALOM

FISCHER, F.

1966 *Die blauen Sensen.* Graz-Köln

LATINÁK I.

1963 *A szentgotthárdi kaszagyár.* Technikatörténeti Szemle. 1-2. sz. Ez a tanulmány és a Pallas Lexikon kasza címszava részletesen ismerteti a kaszaverés menetét. Összefoglal néhány korábbi közlést a MNL. megfelelő címszava.

PÖTTLER, V.H.

1985 *Führer durch das Österreichischen Freilichtmuseum.* Stübing

SCHRÖCKENFUX, F.

1975 *Geschichte der österreichischen Sensenwerke und deren Besitzer.* Linz *Sensenhammer Deutschfeistritz c.* múzeumvezető.

EIN ÖSTERREICHISCHES HAMMERWERK

Mit der Unterstützung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften hatte ich im September 1993 die Gelegenheit, das Österreichische Freilichtmuseum in Stübing sowie einige Bauernhöfe im Vorfeld der Gleiner Alpen zu studieren. In Deutschfeistritz besichtigte ich den Eisenhammer, der von 1849 bis 1984 in Betrieb war. Hier wurden vornehmlich Sensen sowie Sichel und Strohmesser hergestellt. Das 18.-19. Jahrhundert war die Blütezeit der Sensenindustrie. In der Steiermark wurden 1841 in 42 Hammerwerken 1,410.000 Sensen und 381.000 Sichel und Strohmesser produziert. In Deutschfeistritz wurden 1984 schätzungsweise 27.000 Sensen, aber schon keine Sichel angefertigt. Die Sensen und Sichel wurden in Fässern verpackt beträchtliche Mengen von Sensen in die Schweiz, nach Italien, Kroatien und Ungarn geliefert. Im 19. Jh. und noch vor dem I. Weltkrieg durchwanderten Sensenhändler die Dörfer und Jahrmärkte Transdanubiens (Westungarn). Bemerkenswert ist die Arbeitsorganisation in den Hammerwerken.

BÉLA GUNDA

Beérkezett könyvek

Limes. Komárom-Esztergom megyei tudományos szemle. Szerk.: Virág Jenő VII. 1994. Tatabánya

Liszka József: Ne csak szeresd, ismerd is szülőföldedet. Dolgozatok Kürt község néprajzából. Kürt, 1994. 56 p. Községi Hivatal Kürt

Lukács László: Orisekné Farsang Erzsébet naiv művész kiállítása. Székesfehérvár, 1994. 8 p., 12 színes reprodukció melléklettel. Szent István Király Múzeum

Magyar Néprajzi bibliográfia 1991/1992. Szerk.: Cserbák András. Budapest, 1993. 319 p. Néprajzi Múzeum

Magyar Nyelv. A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata. Szerk.: Juhász Dezső XC. 1994.

Magyar Nyelvőr. A Magyar Tudományos Akadémia Magyar Nyelvi Bizottságának folyóirata. Szerk.: Keszler Borbála. CXVIII. 1994.

Marczell Béla: A Csallóköz hiedelemvilága. Gyurcsó István Alapítvány Füzetek 2. Dunaszerdahely 1994. 49 p. Gyurcsó István Alapítvány

Mayer, Vera: Burgenland. Bau- und Wohnkultur im Wandel. Wien, 1993. 224 p. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften

Mátyás, az igazságos. A szövegeket válogatta és az utószót írta Kriza Ildikó. Budapest, 1994. 229 p. Akadémiai Kiadó

Megyekönyv. Borsod-Abaúj-Zemplén. Szerk.: Viga Gyula. Miskolc, 1994. 267 p. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgvyűlés

Mezger, Werner: Narrenidee und Fastnachtsbrauch. Studien zum Fortleben des Mittelalters in der europäischen Festkultur. Konstanz, 1991. 623 p. Universitätsverlag